

О.О. Баковецька

доктор історичних наук, доцент,

в. о. професора кафедри історії

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ (XIX СТОЛІТТЯ)

Анотація. У статті систематизовано архівні матеріали російськомовного походження, які безпосередньо стосуються історії Римо-Католицької Церкви на українських землях, що перебували в межах Російської імперії.

Ключові слова: Римо-Католицька Церква, архів, джерела, діловодна документація.

Джерельна база визначеної теми має свої особливості, зокрема її характеризує фрагментарність і розпорошеність, що стало наслідком історичних процесів і особливостями процесу фондоутворення. Документи жодного з архівних зібрань не дають можливості відтворити в сукупності і цілісності процес історичного розвитку Римо-Католицької Церкви в Україні XIX століття. Водночас варто зазначити, що джерельна база вміщує значне коло різноманітних за походженням і видовими ознаками джерел, які розподілені у групах за родово-видовим принципом. Ними є законодавчі, актові документи, матеріали офіційного, церковного, громадського діловодства, програмні документи, статистичні матеріали, мемуарна література, матеріали періодичних видань. Однак у статті ми зупинимося лише на характеристиці архівних фондів, у яких зберігаються матеріали офіційного, церковного, громадського діловодства.

У процесі дослідження проблеми проведено значну евристичну роботу в архівах, зокрема Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (далі – ЦДАК), Національному історичному архіві Білорусі в Мінську (далі – НІАБ), Російському державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі (далі – РДІА), Державному архіві Саратовської області (далі – ДАСО), Державному архіві Житомирської області (далі – ДАЖО), Державному архіві Одеської області (далі – ДАОО), Державному архіві Миколаївської області (далі – ДАМО).

Матеріали офіційного, церковного, громадського діловодства, які зберігаються в архівних фондах, містять надзвичайно змістовні документи, що віддзеркалюють позицію церкви, владних структур і громадських організацій у справі реалізації політики самодержавства щодо католицької конфесії.

Фонди ЦДАК містять матеріали, які дозволяють дослідникам проаналізувати характер взаємовідносин влади і Римо-Католицької Церкви на регіональному рівні, зокрема в межах Київської, Подільської і Волинської губерній. Одним із найбільших фондів, у якому сконцентровано справи, присвячені Римо-Католицькій Церкві, є 442, зокрема Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. Хронологічно фонд охоплює період із 1796 до 1916 рр., вміщує 663 описи і 278 601 одиницю збереження. У справах фонду зібрано копії указів імператора, розпорядження Департаменту духовних справ, листування генерал-губернатора з Міністерством внутрішніх справ, єпископами та настоятелями цих церков [1; 2]. Саме матеріали офіційного листування дають можливість висвітлити рівень реалізації репресивних заходів в імперії щодо Католицької Церкви. Окрему групу діловодної документації, що зберігається у фонді, становлять справи-розслідування, відкриті на підставі рапортів місцевих поліцейських чинів, православних священників та інших осіб щодо неблагонадійності ксьондзів або протиправної діяльності [3; 4]. Певна кількість таких справ хронологічно стосується до польських повстань 1830–1831 і 1863 років, що дає можливість дослідити участь католицьких священників у суспільних процесах тих часів та взаємовплив церкви і громади. Важливим джерелом для нашого дослідження є звіти губернаторів, у яких одночасно висвітлювався стан Римо-Католицької Церкви і ставлення місцевої світської влади до неї, яке подекуди реалізовувалось через ініціативу посилення репресивного тиску на Римо-Католицьку Церкву [5; 6].

Частина діловодної документації з нашої теми зберігається у фондах, зокрема 127 – Київська духовна консисторія, 707 – Управління Київського учбового округу, 2 227 – Колекція документів Волинського музею. Ставлення Православної Церкви до Римо-Католицької яскраво ілюструють матеріали фонду

127 [7]. Ними є ініційовані православними священиками розслідування про переходи уніатів і православних до Католицької Церкви, а також справи про змішані шлюби між католиками і православними та боротьбу з цим явищем. Ця група діловодної документації дозволяє дослідникові встановити рівень довіри і впливу Католицької Церкви на громаду. У фонді Управління Київського навчального округу перебувають матеріали про особливості навчання дітей польського походження або католицького віросповідання [8]. За матеріалами цих справ можна визначити те, наскільки приналежність до Католицької церкви впливала на ставлення до учнів представників адміністративних органів. Документи фонду 2 227 є цінним джерелом діловодної документації Римської курії та Луцько-Житомирської консисторії [9]. Під час написання роботи матеріали зазначених фондів дозволили розкрити важливі аспекти з історії Католицької Церкви і громади та доповнили можливість визначити вплив римо-католиків на суспільно-політичне життя в українських землях.

Поодинокі справи, які стосуються економічного стану Римо-Католицької Церкви, перебувають у фондах, зокрема 444 – Цивільна канцелярія головнокомандувача окремим литовським корпусом і польською армією Великого князя Костянтина Павловича, 486 – Київська палата цивільного суду, 490 – Подільська палата землеробства і державного майна, 491 – Київська палата землеробства і державного майна. Частина справ, у яких ідеться про переслідування католицьких священиків, перебуває у фондах, зокрема 293 – Київський цензурний комітет, 301 – Подільське губернське жандармське управління, 385 – Одеське жандармське управління.

Значний пласт джерел другої групи зберігається в Державному архіві Житомирської області. Це пов'язано з тим, що центр, об'єднаний персональною унією у 1798 році, Луцько-Житомирської римо-католицької дієцезії розташовувався в Житомирі. Так, уся документація з життєдіяльності єпископства згодом була передана до обласного архіву. Серед архівних документів, що стосуються нашої теми, велике значення має фонд, зокрема 178 – Луцько-Житомирська римо-католицька духовна консисторія. Він складається з 54 описів і хронологічно охоплює період із 1793 до 1917 рр. Більшість справ фонду – це матеріали церковного, офіційного діловодства, зокрема укази [10], циркуляри і розпорядження [11], протоколи консисторії [12], відомості єпископських маєтків [13], листування з губернатором і настоятелями монастирів [14], справи про переслідування католиків [15]. До другої групи джерел також уходять справи фондів: 90 – Візитатор римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської єпархії (частина матеріалів цього фонду раніше зберігалась у Харківському архіві), 96 – Луцько-Житомирський кафедральний капітул, 402 – Житомирський повітовий декан, 496 – Луцько-Житомирська католицька духовна семінарія, 679 – Римо-католицький приходський костюл Святої Варвари міста Бердичів, Бердичівського повіту Київської губернії.

Особливе значення для нашої роботи мають матеріали, що зберігаються у фондах Державного архіву Саратовської області. Вони складають основу джерелознавчої бази з історії Тираспольської єпархії, до складу якої входила значна частина українських територій. Сьогодні фонди архіву, в яких сконцентровано справи з історії Католицької Церкви Півдня і Сходу України, не були опрацьовані. Із матеріалами архіву працювали здебільшого російські учені, які займалися історією Католицької Церкви суто в межах Російської Федерації. Також поодинокі посилання на фонди архіву містяться в роботах незначної кількості краєзнавців, але широкомасштабного дослідження з використанням основної маси діловодної документації, так і не проведено. Для нашої роботи фонди ДАСО є одним з основних видів джерельної бази з історії католицьких громад, розташованих у колонізованих Російською імперією землях Півдня і Сходу України.

За радянських часів справи, що стосувались діяльності Тираспольської єпархії й зберігались у консисторії у Саратові, передані на зберігання Державному архіву Саратовської області. Документи були впорядковані в чотирьох фондах: 1 167 – Канцелярія Могильовського архієпископа митрополита всіх римо-католицьких церков Російської імперії, 1 267 – Херсонська римо-католицька духовна консисторія, 365 – Тираспольська римо-католицька духовна консисторія, 1 166 – Могильовська римо-католицька духовна консисторія. Перші два фонди через свою нечисленність згодом приєднали до 1 166 фонду і присвоїли йому назву Херсонської римо-католицької духовної консисторії, що значно більше відповідало змісту справ. Названі фонди зберігають вкрай важливу інформацію з історії розповсюдження і розвитку католицизму в українських землях.

Фонд 1 166 налічує 410 справ за 1801–1864 роки і має один опис. Незначна кількість справ містить збірки імператорських указів, що надсилались єпископові для ознайомлення. Численну групу документів фонду складають оригінали та копії метричних книг. На другому місці за кількістю перебувають

матеріали ревізій католицьких костьолів [16]. Вони вміщують описи храмів, майна, акти ревізій, звіти церков, статистичні дані щодо кількості прихожан у приходах. Ще одна група справ фонду – матеріали, які віддзеркалюють різні питання життєдіяльності Католицької Церкви: будівництво, ремонт костьолів, збір пожертв, відкриття нових приходів [17]. Дві останні групи складають найціннішу частину фонду для нашого дослідження.

Матеріали офіційного і церковного діловодства Тираспольської римо-католицької духовної консисторії Департаменту духовних справ іноземних сповідань також перебувають у фонді 365. Він містить 1 758 одиниць зберігання й охоплює період із 1856 до 1918 рр., а також цілий комплекс справ, які дають можливість дослідникам простежити діяльність Духовної колегії і консисторії у визначений час та встановити рівень її результативності. Окрім указів Римо-католицької Духовної колегії [18] і рішень Тираспольської консисторії [19], у фонді зібрано чималу кількість звітів, рапортів візитаторів та священників щодо діяльності консисторії і виконання певних рішень у питаннях життєдіяльності місцевих католицьких приходів [20].

Під час написання роботи також використовувались фонди архіву РДІА: 821 – департамент духовних справ іноземних сповідань МВС, 822 – римо-католицька духовна консисторія МВС, 826 – канцелярія митрополита римо-католицьких церков у Росії.

У фонді 821, у якому зібрано матеріали з 1799 до 1917 рр., зберігається листування римо-католицької Духовної колегії, канцелярії, обер-прокурора Синоду та інших органів духовної і світської влади стосовно управління Римо-Католицькою Церквою, реєстрів вірян окремих костьолів, відкриття нових приходів, приналежності капіталів ліквідованих монастирів [21]. Значну частину справ фонду складають щорічні звіти місцевих губернаторів про життєдіяльність місцевих католицьких громад та переписку губернаторів і римо-католицької Духовної колегії [22]. Ще одна група матеріалів фонду висвітлює рівень вільного волевиявлення громадян у справі приналежності до тієї чи іншої конфесії [23]. Ними є матеріали, адресовані міністрам внутрішніх справ про необхідність відкриття карного впровадження у зв'язку з переходом осіб православного віросповідання до католицького, а також за образливу поведінку і вислови у бік царської родини і Православної Церкви. Окремої уваги заслуговує 145 опис фонду, в якому зберігаються карти католицьких епархій імперії [24] та фото навчальних закладів, церков, посадових осіб [25].

Таким чином, у фонді 821 зібрано значну частину діловодної документації, яка досить ґрунтовно розкриває становище Римо-Католицької Церкви в імперії і становить особливу цінність для джерельної бази дослідження.

У справах фонду 822, які охоплюють період із 1796 до 1917 рр., містяться матеріали Духовної колегії про організацію і реорганізацію адміністративного управління Римо-Католицькою Церквою, роботу консисторій, відкриття епархій, приходів, костьолів, монастирів, призначення і звільнення митрополитів, єпископів, провінціалів, організацію навчальних закладів при монастирях, відкриття судових справ над духовенством, зміну віросповідання і шлюбозлучні справи, духовні заповіти і пожертви (оп. 1–10) [26]. В окремий опис увійшли журнали і протоколи засідань колегії, розпорядження, височайші повеління, пропозиції щодо реформування правового статусу римо-католицьких священників, справи про майно і капітали колегії, костьолів, монастирів, бухгалтерські книги (оп. 11) [27].

Документи канцелярії митрополита римо-католицьких церков Росії зібрано у 826 фонді. Ними є розпорядчі документи про розповсюдження і реалізацію законодавчих актів [28], рішень світської і церковної влади [29], призначення і переміщення священників і духовних депутатів [30]. Фонд також містить особисті справи священників, інформації про будівництво костьолів [31], організацію благодійних товариств [32], візити костьолів [33]. У другому описі фонду, окрім зазначених питань, зберігаються справи, присвячені примусовому запровадженню російської мови в католицькому богослужінні [34], правила проголошення проповідей католицькими священниками [35], роз'яснення правил переходу з однієї конфесії до іншої, скарги щодо цього [36], а також низка справ про осіб, що перейшли з православ'я до католицизму [37].

Матеріали 822 і 826 фондів є цікавими для дослідження, тому що вони висвітлюють практичну реалізацію рішень влади і стан вірян, приходів та самої Католицької Церкви у зв'язку із цим.

Матеріали діловодної документації зберігаються в Національному історичному архіві Білорусі. У фонді 937 – Мінська римо-католицька консисторія, який налічує 594 справи й охоплює період із 1499 до 1887 рр., містяться укази урядового сенату. Частина з них стосується безпосередньо Української Римо-Католицької Церкви [38]. Фонди 1781 – Могильовська римо-католицька консисторія і 3330 – Канцелярія Візитатора Могильовської римо-католицької духовної консисторії також представляють інтерес

для нашої роботи. Цінність полягає в тому, що окрема частина діловодної документації безпосередньо стосується римо-католицьких приходів, що перебували в межах українських земель, зокрема Київської [39], Чернігівської [40], Харківської [41] губерній. Фонд 3399 – Могильовський римо-католицький кафедральний капітул складається всього з однієї справи – журналу засідань Могильовського архікафедрального капітулу [42]. Однак у журналі зібрано всі рішення капітулу з 1842 до 1869 рр., зокрема ті, що безпосередньо стосувались діяльності Римо-Католицької Церкви в українських землях. Незначна й уривчаста інформація, яка має діловодний характер, перебуває в Одеському та Миколаївському обласних архівах.

Отже, архівні джерела, що містять матеріали офіційного, церковного, громадського діловодства, є надзвичайно змістовними. У них зафіксовано позицію церкви, владних структур і громадських організацій у справі реалізації політики самодержавства щодо римо-католицької конфесії. Також за ними можна відтворити рівень впливовості у суспільстві Римо-Католицької Церкви у визначений час. Більшість матеріалів цього спрямування сконцентровано в ЦДІАК, Державному архіві Житомирської області, Державному архіві Саратовської області та РДІА. Фонди, що зберігаються в інших архівах, уміщують метричні відомості вірян місцевих католицьких приходів, уривчасті відомості з історії окремих костельов, а також окремі копії указів державних органів влади та розпоряджень єпархіального начальства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Указ Сената от 24 ноября 1852 года о перемещении из Херсона в Тирасполь римско-католической кафедры и переименовании епархии в Тираспольскую // ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України). Ф. 422. Оп. 160. Спр. 42. Ч. 1. 321 арк.
2. Переписка с Подольским и Волынским Губернаторами о запрещении католическим священникам без разрешения местных властей выезжать на храмовые праздники // ЦДІАК України. Ф. 422. Оп. 842. Спр. 43. 33 арк.
3. Дело о жестоком обращении римско-католического духовенства с крестьянами фондушевых имений. Ведомости о количестве крестьян. *ЦДІАК України*. Ф. 422. Оп. 1. Спр. 2816. 118 арк.
4. Дело по рапорту Радзивиловского полицейского чиновника о предоставлении сомнительной проповеди, произнесенной 4 числа, Кременецкого уезда в костеле м. Крупца ксендзом Доминиканского ордена Яцком за 1833 год. *ЦДІАК України*. Ф. 422. Оп. 783. Спр. 131. 50 арк.
5. Отчет Подольского губернатора о состоянии Подольской губернии за 1890 год. *ЦДІАК України*. Ф. 422. Оп. 528. Спр. 498. 40 арк.
6. Дело о представленных Министерству Внутренних Дел предположений по разным предметам и сведения по отчетам за прежние годы. *ЦДІАК України*. Ф. 422. Оп. 815. Спр. 118. 130 арк.
7. Дело о происхождении и составе римско-католической литургии и отличие ее от православной. *ЦДІАК України*. Ф. 127. Оп. 659. Спр. 147. 4 арк.
8. Дело канцелярии Господина Попечителя Киевского учебного округа о студенте университета Св. Владимира Барановском крещенном греко-российским священником но исповедывающим римско-католическую веру (11.08.1844–6.04.1848). *ЦДІАК України*. Ф. 707. Оп. 261. Спр. 15. 30 арк.
9. Сборник распоряжений Римской курии и российской администрации Луцка Житомирской епархии. *ЦДІАК України*. Ф. 2227. Оп. 1. Спр. 580. 52 арк.
10. Указы Римско-Католической Коллегии и приложения Министерства Внутренних Дел за 1843 год // ДАЖО (Державний архів Житомирської області, м. Житомир). Ф. 178. Оп. 2. Т. 2. Спр. 988. 627 арк.
11. Циркуляры и распоряжения гражданских учреждений // ДАЖО. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 59. 20 арк.
12. Протоколы Луцко-Житомирской Римско-Католической Духовной Консистерии за 1873–1911 год // ДАЖО. Ф. 178. Оп. 2. Т.2. Спр. 1060. 131 арк.
13. Ведомость о капиталах и аннуатах упраздненных в 1832 году монастырей Луцко-Житомирской Римско-Католической Епархии за 1873 год // ДАЖО. Ф. 178. Оп. 2. Т. 2. Спр. 1062. 365 арк.
14. Переписка Епископа Цецишовского с Луцко-Житомирской Консистерией по разным вопросам // ДАЖО. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 23. 65 арк.
15. О высылке на жительство в Ходоровский монастырь ксендза Кореновского // ДАЖО. Ф. 178. Оп. 7. Т. 3. Спр. 3563. 34 арк.
16. Материалы ревизий Римско-Католической церкви колонии Зельц Херсонской губернии за 1850 год // ДАСО (Державний архів Саратовської області, м. Саратов). Ф. 1166. Оп. 1. Спр. 318. 4 арк.
17. Дело о строительстве каплицы вблизи Мангеймской приходской Римско-Католической церкви в Херсонской губернии за 1844 год // ДАСО. Ф. 1166. Оп. 1. Спр. 209. 12 арк.
18. Указы Римско-Католической Духовной Коллегии за 1853 год // ДАСО. Ф. 365. Оп. 1. Спр. 1. 39 арк.
19. Решение Консистерии об основании при Керченской Римско-Католической церкви школы // ДАСО. Ф. 365. Оп. 1. Спр. 667. 23 арк.

20. Рапорты священнослужителей о решении бракоразводных дел, о строительстве, ремонте, освящении церковных зданий за 1898 год // ДАСО. Ф. 365. Оп. 1. Спр. 927. 15 арк.
21. Дело о разрешении образования в колониях Францфельд Одесского уезда Херсонской губернии католического прихода // РДІА (Російський державний історичний архів, м. Санкт-Петербург). Ф. 821. Оп. 6. Спр. 27. 21 арк.
22. Переписка с Римско-Католической Духовной Коллегией, Канцелярией Духовной Коллегии, Канцелярией Обер-прокурора Синода и другими учреждениями о рассмотрении православными священниками и ксендзами списков прихожан католических приходов Западного края и о причислении к православию всех бывших униатов, исповедывающих католичество (28.02.1842–8.12.1845) // РДІА. Ф. 821. Оп. 1. Спр. 17. 470 арк.
23. Дело о привлечении к уголовной ответственности крестьянина м. Уланово Литинского уезда Подольской губернии Велионтка за переход из православия в католичество и об отдаче его сына на воспитание православным опекунам (20.01–12.06.1857) // РДІА. Ф. 821. Оп. 1. Спр. 859. 13 арк.
24. Карта Римско-Католических Епархий, составленная Гирштофтом // РДІА. Ф. 821. Оп. 145. Спр. 29. 1 арк.
25. Костел в Бердичеве. Вид костела до 1866 года. Следы повреждений костела. Фотографии // РДІА. Ф. 821. Оп. 145. Спр. 3. 5 арк.
26. Дело о учреждении шести Римских Епархий // РДІА. Ф. 822. Оп. 1. Спр. 181. 93 арк.
27. Ведомость о фундушевых капиталах, аннуатах и десятинах упраздненных в 1832 году монастырей по Луцко-Житомирской епархии к 1850 году // РДІА. Ф. 822. Оп. 11. Спр. 716. 71 арк.
28. Дело о принятии к руководству собрания актов и грамот относительно Римско-Католической церкви в Империи Российской и Царстве Польском, а также помещенного в сем собрании договора заключенного 22.07/3.08.1847 года с Римском Двором // РДІА. Ф. 826. Оп. 1. Спр. 96. 12 арк.
29. Дело по предписанию Могилевской Консистории о немедленной передаче распоряжений Его Высокопреосвященства в предмете перемещения священников, подведомственным Консистории лицам и наблюдении за скорейшим исполнением таковых // РДІА. Ф. 826. Оп. 1. Спр. 341. 52 арк.
30. Дело о назначении духовных депутатов по разным делам, 1852-1856 год // РДІА. Ф. 826. Оп. 1. Спр. 363. 8 арк.
31. О постройке в Ялте молитвенного дома (18.02.1899) // РДІА. Ф. 826. Оп. 1. Спр. 1214. 4 арк.
32. Рапорт курата Кисаржевского об учреждении благотворительного общества при Харьковской Римско-Католической церкви, с приложением устава общества (16.11.1882) // РДІА. Ф. 826. Оп. 1. Спр. 2514. 30 арк.
33. Николаевский костел // РДІА. Ф. 826. Оп. 1. Спр. 986. 48 арк.
34. Дело о принудительном введении русского языка в богослужении неправославных исповеданий // РДІА. Ф. 826. Оп. 3. Спр. 119. 84 арк.
35. Дело о запрещении иностранным священникам совершать богослужения и произносить проповеди без предварительного разрешения епархиального начальства и МВД // РДІА. Ф. 826. Оп. 2. Спр. 121. 59 арк.
36. Дело о разъяснении установленного порядка о переходе лютеран в католичество // РДІА. Ф. 826. Оп. 2. Спр. 128. 28 арк.
37. Дело о лицах православного исповедания, перешедших в католичество // РДІА. Ф. 826. Оп. 2. Спр. 136. 95 арк.
38. Указы Правительствующего Сената за 1845 год // НІАБ (Національний історичний архів Білорусі, м. Мінськ). Ф. 937. Оп. 6. Спр. 87. 102 арк.
39. Визиты костелов монастырей Радомышльского уезда Киевской губернии за 1797 год // НІАБ. Ф. 1781. Оп. 26. Спр. 1374. 119 арк.
40. Инвентарь Нежинского костела Черниговской губернии за 1798 год // НІАБ. Ф. 1781. Оп. 26. Спр. 1377. 12 арк.
41. Визита Харьковского костела Харьковской губернии за 1899 год // НІАБ. Ф. 1781. Оп. 26. Спр. 1491. 31 арк.
42. Журналы заседаний Могилевского Архикафедрального Капитула за 1842–1869 год // НІАБ. Ф. 3399. Оп. 1. Спр. 1. 186 арк.

О.А. Баковецкая *Архивные источники исследования Римско-Католической Церкви в Украине (XIX век). – Статья.*

Аннотация. В статье систематизированы архивные материалы русскоязычного происхождения, относящиеся к истории Римско-Католической Церкви в украинских землях, которые находились в пределах Российской империи.

Ключевые слова: Римско-Католическая Церковь, архив, источники, деловая документация.

О. Bakovetska *Archival sources of the study of the Roman Catholic Church in Ukraine (XIX century). – Article. Summary.* The article systematizes the archival materials of Russian-speaking origin relating to the history of the Roman Catholic Church in the Ukrainian lands, which were located within the Russian Empire.

Key words: Roman Catholic Church, archive, sources, business documentation